

Дневник Едуарда Грија од 7 априла 1842 г.

Од 26 септембра 1837 г. па до прве половине мјесеца јула 1841 г. повлачене су границе између ондашњег аустријског Которског округа и Црне Горе. Још прије него што је почело разграничење, далматински гувернер Венцел Петер фон Лилиенберг био је мишљења да би требало поклонима задобити Његошеву наклоност. Он се 20 фебруара 1837 г. обратио грофу Антону Фридриху Митровском, врховном шефу Дворске канцеларије у Бечу, и саопштио му да би требало да она аустријска особа којој ће се повјерити послови око разграничења највјешт начин предложи Његошу да бира или бар хиљаду дуката или стоно сребрно посуђе или крст са брилијантима*).

Из »Мемоара« капетана Фридриха Орешковића од 21 децембра 1838 г., који је био члан комисије за разграничење, дознајемо да је Орешковић био добио налог од свога шефа Лилиенберга да »згодном приликом« стави Његошу у изглед неки поклон као знак признања. Он је мислио да смије »да му само у неку руку наговјести да ће сигурно за свој труд добити неки дар бар у вриједности од 1000 дуката или брилијантни крст исте вриједности само ако се граница тако исправи да обадвије стране буду с њом задовољне«. »С подругљивим изразом лица« Његош му је том приликом одговорио: »Мени није потребно у мојим планинама ни злато, ни драго камење; то не може моје достојанство ни смањити, ни повећати**).

У току јула мјесеца 1841 г. коначно су повучене границе између Црне Горе и Которског округа.

26 августа исте године обратио се барон Фердинанд Шалер, претсједник аустријске комисије за разграничење, у Беч Претсједништву Дворске канцеларије и тражио је за Његоша обећани поклон у вриједности од 1000 дуката.

24 јануара 1842 г., под бројем 19/г., извјестила је Дворска канцеларија Губернијално претсједништво у Задру да је аустријски цар Фердинанд I додијелио Његошу »крст на прсима, украшен бри-

*) Задар, Државни архив. Списак Намјесништва за Далмацију 206 (б. VIIа к. X/6. 2. 1837).

**) Задар, Државни архив. Списак Намјесништва за Далмацију 316 (б. Unica. 1826—1846).

лијантима као знак признања за предано и успјешно судјеловање и управљање пословима око разграничења између Которског округа и Црне Горе».

Тадашњи далматински гувернер Јохан Турски послао је на Цетиње бившег члана комисије за разграничење комесара Едуарда Грија (Griez de Ronse), који је »морално и по физичком склопу« био најподеснији за ту ствар и према коме је Његош гајио нарочите симпатије, да на достојанствен начин уручи Његошу царски поклон.

24 марта Гриј је кренуо из Сплита паробродом у Котор; 26 марта стигао је у Котор; 29 марта пошао је с Вулетом, с четири пандура, с једним слугом и са Савом Петровићем из Котора за Цетиње и предао Његошу крст на прсима, украшен брилијантима.

Гриј се задржао у Црној Гори до 1 априла.

О предаји тога царског крста Његошу ми смо, на основу грађе из Државног архива у Задру, већ говорили. Овдје бисмо хтјели да саопштимо у преводу и са извјесним примједбама дневник Едуарда Грија »Четири дана у Црној Гори приликом предаје крста са брилијантима који је Владици даровало његово ћесарско и краљевско Величанство«, који смо нашли у Библиотеци Археолошког музеја у Сплиту и на који нас је упозорио д-р Стјепан Антољак, управитељ Државног архива у Задру.

Било би бесумње важно сазнати извјесне појединости о животу и раду Едуарда Грија не само зато што нам је он својим дневником од 7 априла 1842 г. сачувао од заборава многе податке о Петру II Петровићу Његошу, него и због тога што је он оставио иза себе огроман број других извјештаја о политичким, економским и културним приликама у Црној Гори и Боки Которској.

Гриј је почео да служи у Чешкој. 1828 г. налазимо га као писара при Окружном поглаварству у Задру. 1829 и 1830 писар је у Окружном дубровачком поглаварству. 1831 премјештају га, у истом својству, у Сплит. 1832, 1833 и 1834 ради као претор у Сплиту. 1835 и 1836 претор је у Задру. 1837 и 1838 дјелује као други окружни комесар у Задру. 1839, 1840 и 1841 намјештен је као окружни комесар прве класе у Котору. 1842 постаје царски савјетник и први окружни комесар у Сплиту. 1843, 1844 и 1845 он је окружни поглавар и царски владин савјетник у Сплиту. Од почетка 1846 па све до почетка новембра мјесеца бурне 1848 окружни је поглавар у Котору.*)

Гриј је био веома способан човјек (»sehr fähig«, »ein Mann von ausgezeichneten Fähigkeiten«), имао је чврст и енергичан карактер, био је пожртвован и неуморан радник, у Котору је тачно познавао тамошње прилике, био је добро упознат и са појединим особама, савршено је познавао њемачки, француски и »илирски«,

*) Ове податке смо извадили из »Schematismo provinciale della Dalmazia« и из »Manuale provinciale della Dalmazia« од 1828 до 1848 г. које смо нашли у Државном архиву у Задру.

путовао је много по свијету, приликом преговора изгледало је да је еластичан, у ствари био је необично упоран само да би постигао што бољи резултат за ондашњу Аустрију.**)

Овдје бисмо хтјели да изразимо срдачну захвалност д-ру Дују Рендићу, директору Археолошког музеја у Сплиту, који нам је љубазно ставио на располагање овај Гријев дневник и сву осталу грађу која се односи на Његоша и Црну Гору.

Ј. Миловић

»Четири дана у Црној Гори приликом предаја крста са брилијантима који је Владици даровало Његово кесарско и краљевско Величанство.

Први дан

26 марта 1842 стигао сам паробродом у Котор. Пошто сам био за то овлашћен, позвао сам сердара Вулету¹⁾ из Будве и четири пандура из Рисна да ме прате до Цетиња. Сви у дошли 28; Ришњани, који су били из бољих породица, одликовали су се својим лијепим ставом, својом богатом народном ношњом и оружјем. Владика је био од свога писмоноше сазнао за мој долазак у Котор, и због тога је исте вечери дошао перјаник Саво Петровић, избрани судија с Паштровске Планине, да би ме отпратио до Цетиња. 29, прије девет сати прије подне, кренули смо на пут²⁾; ја и Вулета смо јахали на

**) Извјештај Губернијалног претсједништва у Задру од 16 фебруара 1840 г. Антоњу Фридриху Митровском (Задар. Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 245 (6. Ха. к. X/5. 1. 1840), и извјештај Губернијалног претсједништва у Задру од 28 октобра 1848 г. (Задар. Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 346 (6. IХа. к. X/2. 1. 1849).

¹⁾ Лоренцо Вулета сопрантендант у Будви.

²⁾ 5 априла 1842 г. Гриј је поднио детаљан извјештај о свом путовању у Црну Гору Губернијалном претсједништву у Задру. Почетак тог извјештаја гласи у нашем преводу овако: "Да бих, према изјављеној одлуци од 18 марта ове године, број 446/п., извршио налог који ми је милостиво саопштен и који се односи на предају крста на прима, украшеног брилијантима, поклоњеног Владици Црне Горе од стране Његовог кесарско-краљевског Величанства, упутио сам се у Котор; тамо сам стигао 26-ога. За вријеме два наредна ускршња празника припремио сам оно што ми је било потребно за даље путовање на Цетиње: позвао сам за своју пратњу сердара из Будве Вулету и четири пандура из Рисна који су били врло прикладно обучени у народну ношњу, а по Владицином писмоноши поручио сам коње из Црне Горе. Истодобно сам сазнао све о самовољним поступцима које су Црногорци направили откако је извршено исправљање границе да бих могао с Владиком да о томе поведем потребан разговор. Имаћу част да о њему посебно саопштим резултат. Пошто је Владика био сазнао од писмоноше за мој долазак у Котор, послао је 28-га свога крдо, јинка Сава Петровића, који је перјаник, да би ме он повео на Цетиње и да би ме известио да ће ми Владицини коњи бити послани у сусрет докле догусте саније које је још увијек врло велики у Катунској Нахији. Због тога сам 29-ог марта кренуо на пут у Црну Гору." (Задар. Државни архив; Списи Намјесништва Далмацију 269 (6. IХа. к. X/5. 1. 1842) "пр. 13/4. 1842. 869/п. ц."

мазгама, које су биле дошле с Његуша; наш пртљаг су натоварили на двије црногорске жене; један други Црногорац носио је једну малу корпу са животним намирницама, а перјаник с писмоношом Шутом био је вођа. Пошто смо раније били прошли поред врло добро очуваног једног дијела пазарског пута који је саграђен прошле године, прешли смо аустријску границу код добро познатог бријега Праћишта. Кад смо стигли на врх планине Крса, пред нама се прострла равница црногорске Његушке општине која је још била снијегом покривена; само је пут преко ње био очишћен, а он је, од аустријске границе до Цетиња, а и три сата хода даље до Ријеке и до пазара на Риједи, врло добро уређен за јахање. У крчми на Његушима ишчекивали су ме стриц Владичин Станко Петровић и скоро стотину Црногораца који су ме поздравили добродошлицом и којима сам ја због тога одвратио дочек извјесном количином ракије. Ту сам се задржао отприлике један сат да бих нешто појео од онога што сам био понио са собом, за пандуре и за друге своје пратиоце нашао сам пасуља, хљеба и вина (у Црној Гори се у овоме тренутку месо не једе због великог православног поста), и овај прости доручак стао ме ништа мање него 3 фиорина и 49 карантана³⁾; тада ми је нехотично пао на памет краљ пруски који је једном у Белгији морао да плати за једну ноћ 5000 франака. Прије него што сам наставио пут, позвао ме је на страну Станко Петровић и рекао ми у повјерењу да је чуо да са собом носим једну велику своту новаца да је раздијелим међу Црногорцима, да

³⁾ 5-ога априла 1842 г. Грија је поднио један опширан извјештај о предаји крста с бриљјантима господару Црне Горе. Он ту, између осталог, каже и ово: "Код гостинице на Његушима, отприлике на пола пута до Цетиња, очекивао ме је један Владичин стриц са око стотину особа из те Општине; они су ме на црногорском земљишту поздравили добродошлицом. После краткога одмора поведен сам у кућу Владичиних родитеља који су били још у животу и који су мене и моју пратњу почастили кавом и ракијом" (Задар. Државни архив. Списи Намјесништва за Далмацију 269 (б. IXа, к. X/5. 1. 1842) "пр. 13/4. 1842. 869 п. п."

Овдје нема ни ријечи о Гријевом доручку на Његушима и о баснословној цијени тога доручка.

Познато је да скоро сви страни путописци који су посећивали Црну Гору у доба Његошевог с усхићењем говоре о Црногорцима и њиховом владару и на сва уста хвале њихову предузетљивост и њихово гостопримство. Д-р Бартоломео Биазолето, који је 1838 г. био у Црној Гори у пратњи краља Саксонске Фридриха Аугуста, узноси у свом путопису »*Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maestà del re Federico Augusto di Sassonia*« неког Црногораца који је негдје на путу од Мирца до Цетиња званио пред краља Аугуста и његову пратњу печена јовна и својим оштрим ханџарем га исјекао са толико вјештине да му је тачно погађао приљепане кичме "попут неког про-сектора или анатома".

Иако претпоставимо да је онај крчмар на Његушима био у стању да гути које странцима који су ишли Његошу у госте на Цетиње, у што је врло тешко вјеровати, зар би допустио оно стотину Црногораца који су се били окупили на Његушима да поздраве добродошлицом Грија да један њихов зем-

га не смијем да заборавим и да га препоручим секретару и благајнику Милаковићу коме ће бити стављено у дужност да тај новац подијели. Сарјетовао сам му да сачека исход моје мисије да би боље сазнао како стоји ствар, и тако смо се разишли као добри пријатељи.

Послије петнаест минута хода морао сам се зауставити код Владичиних родитеља. Ту сам нашао његова 85 годишњег оца⁴⁾ и његову 60 годишњу мајку (обадвоје врло снажни), жену Перову, брата Владичиног, (Перове) двије мале кћерке (трећа није била код куће), обадвије већ вјерене. Та кућа спада у Црној Гори у палате, јер има један спрат, а шта више и једну засебну собу с једним креветом. Сви смо били почашћени црном кавом саксонске природе и ракијом; ја сам за то исполио своју захвалност на тај начин што сам у присуству (Владичина) оца тутнуо у шаку (Владичиној) мајци један талир. Затражио сам да ми претставе двије мале дјевојке Перове и кад сам зажалио што сам већ ожењен и на тај начин спријечен да узнем једну од њих, рекао је стари (Владичин) отац да треба само да се ту настаним пошто имам врло много новаца на располагању.⁵⁾ Dove il dente duole la lingua batte. (Куд ће суза него на око).

На Његушима сам оставио мазге, пошто смо пак само пјешнице могли прећи преко једне планине, неке врсте глечера, која је била сасвим покривена ледом и снијегом. Пут од око два сата хода био је врло тежак пошто бисмо се по утрвеној стази при сваком кораку

љак тражи за одрчак од једнога странца тако високу цијену и зар то не би дошло до ушију самоме Његошу. Гриј износи у своме дневнику да се понудио неки Црногорац да на кћерима пренеде његове пандуре преко неколико поплављених мјеста у шпринчичкој равници. Само јед с муком могли прикљити тога Црногорца да "за то узме малу награду". "Као што је он рекао, Владика мучне би сврстио кад би нешто примио."

Због чега онда Гриј спомиње у своме дневнику још огромну цијену за свој доручак на Његушима? Свакако да би могао правдати путне рачуне послије свога повратка у Сплит. Кад је он 24 марта 1842 г. пошао из Сплита за Црну Гору, узео је из Благајне предвијам од 300 форинти (Задар. Државни архив. Списак Намјесништва за Далмацију 269. (б. IX. л. к. X/5. 1. 1842) (Копија писма Губернијалног претјседништва од 5 марта 1842 Благајни у Сплиту). Подносићу рачун у Сплиту 23 априла 1842 г. назначио је у њему да је дао као бакшини у Црној Гори Његошевим перјаницима, слугама, коњушарима, писмоношци, дванаесторици велача на Црнојевића Ријеци и Скадарском Језеру, сину сенатора Бурашковића, Јоку Пламенцу и другим Црногорцима који су га пратили вишта мање него 78 форинти. (Сплит. Библиотека Археолошког музеја), (Kreuzbergabe: Iz spisa E. von Ronse, стр. 48 г. 24).

Из ове појединости се лако назире непоштенни карактер Едуарда Грија.

⁴⁾ Син Његошева брата Пера Павле умро је у Русији 20 маја по старом календару 1842 г. Његова смрт је Његоша јако потрестила. У својој пресми "Плач или жалосни спомен на смрт мојега десетољетног синовца Павла Петровића Његоша" (Цијелокупна дјела Петра II Петровића Његоша у редакцији д-ра Данила Вушовића, Београд, 1936, стр. 681) Владика је дао одушка својем великоме болу и неизмјерној туги. У тој пресми налази се овај стих: "Бед ти стоји тужан осамдесетљетни". (Упоредити о том још и: Ристо Ј. Драгићевић, Чланци о Његошу, Цетиње, 1949, стр. 6).

⁵⁾ Ову примједбу Његошевог оца Тома наравно треба схватити као шалу.

оклизнули за пола корака натраг и свакога тренутка пропадали кроз сњежни покривач, јер га је било подневно сунце дохватило. Највише сам жалио сироте жене које су биле оптерећене нашим пртљажем и којима су Црногорци из наше пратње дали још усто излишне своје прџе као додатак; оне су све то мораје да вуку до Цетинња. На другој страни глечера нашли смо два коња Владичина које нам је он с неколико перјаника био послао у сусрет⁶⁾; ја сам узјахао срчаног, страховито тврдоустог пастува, на коме је имао обичај да јаше дворски савјетник Чевкин, Сад се пошло један сат сасвим хитро напријед, али отприлике једно пола сата хода прије Владичине резиденције мој злосретни пастув није се могао зауставити, него ми се отео, и послѣ неколико минута обрео сам се сасвим сам на лицу мјеста. Био сам забринут како ћу проћи кроз врата неке куће или стаје, али срећом није до тога дошло. Почео сам заиста био да сумњам да ћу умријети природном смрћу.

Мој долазак био је објављен палбом из топова, и Владика, окружен својим сенаторима који су већином били моји стари познаници, примио ме у билијарској соби са уобичајеном љубазношћу. Додијељена ми је соба у којој је био спавао краљ Саксонске⁷⁾ и у

⁶⁾ То исто нам саопштева Гриј у свом извјештају од 5 априла 1842 г. Губернијалном претседништву у Задру: "Пошто сам потом био лјешнице прешао једну планину која је била сасвим покривена ледом и снијегом, срио кам коње Владике који је био спремљен за мене и за сардара (Вулету); мандури су смјерљивих Црногораца који су ме доpratили до Цетинња; тамо сам дошао у три сата послѣ подне уз палбу топова који су се ту налазили и ушао сам у стан код Владике који је био спремљен за мене и за сардара (Вулету); мандури су смјерљивости на рачун (Владичин) у једној гостионици која је близу била". (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 269 (6. IXа. к. X/5. 1. 1842) пр. 13/4. 1824, 869/п. п."

⁷⁾ Краљ саксонски Фридрих Аугуст био је у Црној Гори 31 маја и 1 јуна 1838 г. Тада "Биљарда" није била готова. Д-р Бартоломео Бинасолето тада је пратио краља Саксонске у Црну Гору. Он каже о "Биљарди" у своме дјелу »Relazione...«, Трст, 1841, стр. 99, "Црногорци су, уосталом, увидјели да стара зграда њихова Сената не одговара више данашњем времену, тим прије што садашњи Владика веома много настоји да просвијети своју управу; стога су они одлучили да нова зграда буде пространија, удобнија и пристојнија. Ову зграду они подижу сасвим близу старе зграде и већ су сада на њој радови доста подмакли; кад буде готова, доприниће сигурно много кривој и украсу Цетинња" («Conobbero del resto i montenegrini; non essere più il vecchio edificio del loro senato corrispondente ai di nostri, tanto più she il presente Vladika inolina moltissimo alla civilizzazione del suo governo, perciò stabilirono la nuova fabbrica più spaziosa, più comoda e più decente.

»Questa la erigono del tutto presso il vecchio edificio e trovano oramai molto avanzata; finita apporterà a Cetigne certo più lustro e splendore«).

Црногорци су саопштили Едуарду Грију да је у оној соби која је била њему додијељена спавао краљ саксонски да би му указао што већу пажњу. Они су га ради тога били обавијестили да је на сироме коњу, који му је био Негош послао у сусрет у правцу Негуша, имао обичај да јаше руски дворски савјетник Александар Владимирович Чевкин.

којој сад станује бивши аустријски официр Вуковић⁸⁾ који је сада у служби господара Црне Горе. Сердар Вулета добио је једну собу у приземљу, а пандури су били смјештени на рачун Владичин у оближњу крчму. (Владика) се извинуо што неће моћи са мном јести, јер му пост не допушта ни рибе да једе, него га приморава да једе само пасуљ, зеље, хљеб од смокава и слично. Тако сам на Цетињу јео посебно с Вулетом и Вуковићем јела с месом, а Владика нам је долазио у посјету само на неколико тренутака да попије чашу шампањца⁹⁾, или бордоског или рајнског вина, јер сем стонога вина била су још само ова изнесена на трпезу. Кад сам примијетио Владици да бих могао врло добро да с њим постим неколико дана, рекао ми је француски: »Кад већ ја морам да чиним ту глупост, није потребно да и Ви то исто радите«.

Вуковић и Перо су ми рекли да Владика и сенатори не могу да сачекају да виде царски поклон; тако сам га морао доказати одмах последије јела онога истога дана када сам дошао. Упутио сам се с Вулетом у билијарску собу гдје су се били сви окупили; крст заједно са писмом г. Гувернера¹⁰⁾ предао сам (Владици) упућујући му неколико

⁸⁾ Давидо Кокотовић Вуковић родом је из Опонца из хрватске Врне Границе, био је најприје аустријски официр, а кад је отпуштен из пјешадијског пука Бажешти, пошао је у Шпанију и ступио у војску код Дон Карлоса. Послије одметања шпанског генерала Марота вратио се из Шпаније преко Француске и Италије и упутио се за Скадар да ступи у турску службу. У Котору га је упознао Његошев брат Перо и он га је наговорио да пође за Црну Гору. Друге половине мјесеца марта 1840 г. Кокотовић је кршом од аустријских власти пошао из Котора за Цетиње гдје је одмах постао Његошев учитељ немачког језика и цртања топографских карата (писмо капетана Фридриха Орешковића од 20 марта 1840 г. дворском савјетнику барону Фердинанду Шалеру) Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 249 (б. XIV, Central Akten 1840) "пр. 28/3. 1840. 694/п." и писмо Габријела Ивачића од 20 новембра 1840 Губернијалном претјседништву у Задру: Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију. 245 (б. Ха. к. X/3. 4. 1840) "пр. 25/11. 1840. 2512/п."

⁹⁾ Изгледа да се шампањца често пио за Његошевим столом. Приликом посјете саксонског краља Фридриха Аугуста Црној Гори 1838 г. Његошев кувар, који је био до поријеклу из Задра, спремио је за даручак краљу и његовој пратњи најбоља и најјакснија јела са свим могућим послатцима. За столом је било у изобилљу шампања и разних спраних десертних вина. (Д-р Бартоломео Биззолето, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maestà del re Federico Augusto di Sassonia*, Трст. 1841, стр. 100). И д-р Вилхелм Ебел, који је био у Црној Гори од 29 маја до 9 јуна 1841 г., спомиње једну собу шампањца која је била, заједно са црним црногорским вином, изнесена на сто када га је једне недјеље био Његош позвао на ручак («Montenegrinischer rother Tischwein und gutes Wasser war der gewöhnliche Trank, ausserdem wurde auch noch ein Champagner gegeben») (*Zwölf Tage auf Montenegro*, Кенигсберг, 1842, I, дио, стр. 121).

¹⁰⁾ Из атмосфере гувернера Јохана Турског од 18 марта 1842 г. које је укључено Његошу сазнаје се ово: аустријски цар Фердинанд I изволио је додјелити Његошу крст на прима, упућен британцима, а у вриједности од хиљаду златних шевели као знак признања за предано и успјешно судјеловање у пословима овог разграничења између Которског округа и Црне Горе. Турски је задужио царског савјетника и бившег члана Комисије за разграничење Едуарда Грија да пође на Цетиње и да лично преда Његошу крст. Гувернер Турски изражава

ријечи.¹¹⁾ Владика је крст ставио на сандук који се налазио поред њега, писмо је распечатио и пажљиво га скроз прочитао, а тек онда је узео крст да га разгледа. Док је он био заузет читањем, Перо је већ био извадио крст из футроле и показао га свима присутнима.

Наду да ће Црногорци савјесно поштовати утврђене границе и аустријско земљиште и да ће Његош задржавати своје поданике од сваке самовоље, од ремећења мира на граници и од повреде властелаштва аустријских поданика:

»Ill-mo e Rev-dmo Monsignore!

Sua Maestà I. R. A. si è compiaciuta di conferirLe una Croce Pettorale ornata di Brillianti del Valore di Mille zecchini d'oro, in ricognizione della volenterosa ed efficace Sua cooperazione e dell' intervento Suo corrispondente allo scopo nella direzione degli affari per la regolazione dei Confini tra il Circolo di Cattaro ed il Montenegro.

Essendo in ora pervenuta a questa Presidenza Governativa la Croce med-ma per sua consegna a V. S., viene espressamente incaricato il c. r. Consigliere Imperiale e Membro della Com-e per la regolarizaz-e dei Confini. Signor Edoardo Griez de Ronze, a trasferirsi a Cattaro ed indi personalmente a Cettigne per effettuare tale consegna nelle di Lei mani.

Questo contrassegno Sovrano dovrà certo convincerLa maggiormente della fiducia che Sua Maestà I. R. A. ripone nelle di Lei assicurazioni e nelle promesse date, di far per l'avvenire scrupolosamente rispettare dai Suoi amministrati i confini convenuti, ed il territorio austriaco, e di volerli efficacemente trattenerne da qualsiasi arbitrio, o turbamento della tranquillità confinaria; o lesione delle proprietà dei sudditi austriaci, adoperando all' uopo quelle energiche misure, che riputasse indispensabili per garantirne l' effetto.

Nel pregarLa ancora di volermi accusare il ricevimento della Croce, colgo quest' occasione, Monsignore, per rimovarLe le proteste della particolare mia stima e considerazione, con cui ho l' onore di segnarmi di

V. S. Ill-ma e Rev-ma
divoto servo

Z. 5/3. 1842.

[Задр, Држ. архив 269 (6. IXа. к. X/5. 1. 1842). (Ово писмо гувернера Турског објављујемо по концепту који смо нашли у Државном архиву у Задру 269 (6. IXа. к. X/5. 1. 1842), пошто је његов оригинал, који се налази у Државном музеју на Цетињу, скоро сасвим уништен. Напомињемо да смо датум "18 март 1842" узели из оригиналног писма, док његова копија носи датум "5 марта 1842".]

¹¹⁾ Грнја приказује на сличан начин предају крста Његошу у свом извјештају који је 5 априла 1842 г. упутио из Котора Губернијалном претседништву у Задру: "Владика и његови сенатори били су се баш окупили и мој дочек био је подешен према ранијем познанству и пријатељском односу који је између нас владао. Пошто су сви још раније били на други начин сазнали сврху моје мисли и прошло сам код ових примјетно да сви необично много желе да виде поклоп Његовог Величанства, још сам једнога дана предао Владици дрзгошћени крст на прима и добио пропратно писмо високог Земаљског претседништва. Предају (крста) је извршена у присуству свих сенатора, Владичина брата, вишег (броја) перјанка, њиховог капетана и других Црногораца; и ја сам исто упутио Владици неколико ријечи на "иллирском језику" којима сам изјавио благодет евиденције узajамне својине која је настала уређивањем границе и уклањањем повода за даље размјерице (савјесно се придржавајући закључених уговора, Владика се задовољао и задржао је леби право да то директно и писмено уради. Тада су сви присутни посматрали крст и примјетили су да им се много допада његова каменца као и елеганција израде" (Задр. Држав. архив. Списи Намјесништва за Далмацију 269 (6. IXа. к. X/5. 1. 1842) пр. 13/4. 1842. 869/п. п."

Велики брилијанти су били одмах произведени за десетаре, а највећи у средини за подофицира; и Владика је примијетио: »Добар јест ови *sergent*«. ^{11а)} С неколико ријечи се захвалио с ограничењем ¹²⁾ да ће он то писмено учинити. ^{12а)}

^{11а)} Ову Гријеву примједбу треба схватити као црногорску шалу.

¹²⁾ Занемарује се Његош писмено захвалио и гувернеру далматинском Јохану Турском и дворском саветнику барону Фердинанду Шалеру. Писмо гувернеру Турском је следеће садржање:

»Високопревосходитељни господине,

Из руку Царског Совјетника Едуарда Грија от Ронзе чрез Вас од Њеног Ц. К. Апостолическога Величества послати ми на дар наперни брилијанти крст, имао сам чест примити.

Почеткован овим отличним знаком Монаршескога к мени благоволења, поспљам себи за дужност молити Ваше Високопревосходитељство, да бисте извољили од мог имена изјавити Њеном Ц. К. Апостолическом Величеству моју покорњејшу благодарност и признатељност увијеравши Их, да ћу се ја равностно и ошодно старати и унапријед да оправдам Њеново повјерење, које у мени подажу.

Овим одговарајући на поћтени лист Вашега Високопревосходитељства од 18-а марта, с чувствима отаџнога високопочишанија и преданости чест имао бити Вашега Високопревосходитељства покорњејши слуга

Владика Черногоорски
П. П. Његош.

№ 30

Цетиње, 30-а марта
1842 год.

Високопревосходитељном Господину Кавалјеру от Турски
Г-ну Генерал-Губернатору ове Далмације (итд.) у Задар¹⁾

(Задар, Државни архив, Списи Намјесничтва за Далмацију 269 (б. IXа; к. X/5. I. 1842) "пр. 15/4. 1842. 902/п. ч."

^{1а)} Копија писма Фердинанду Шалеру гласи овако:

»Високородни Господине Бароне! Ваше писмо од 22 јануар. / 3 фебра, примио сам на које сам чекао да Вам одговорим када крст примим, крст сам примио и ево Вам одговарам; веома ми је ови богати дар драг, него ми је више драг радни онога од кога ми је послат него ли радни квалитет свијетло и трајнијих брилијаната, дјело слави дјелатеља, и дар слави онога кога дар пошлџе; Тесаре Австријске за неизбројна слава дјела вјеросни славеца, а ја денашњему Тесару какао мали човек с малогамјеста велику благодарност одајем за Његов царски високи спомен к мени.

Драго ми је из сте Ви примити Орден гвоzdене круне с копјем Вас, љако Ваш одскрени пријатељ од свега срца поздрављам и остајем

Вашега Високородија

Милостиви Господине! покорњејши слуга
Владика Черногоорски П. П. Његош.

Цетиње,
30. марта,
1842. год.

Високородному Господину Барону Шалеру, Ц. К. Надворному Совјетнику
и Кавалјеру итд. у Задар.

«Per copia confortate ad originale Zara li 18. Aprile 1842 C. Kovacevich»,
(Задар, Државни архив, Списи Намјесничтва за Далмацију 269 (б. IXа; к. X/5. I. 1842).

Да Његош није гајо високу љубав ни према Аустрији, ни према царској аустријској кући, то су нам саопштили многи страни путописци који су били на Цетињу његови гости, а то се јачито види из "Мемоара" кнежевца Фердинака

Сенатори, перјаници и сви остали станари обичавају да већином проводе зимске вечери у кухињи гдје пуше или ослушкују прјесме уз пратњу гусала с једном струном. Владика игра обично пике с Вуковићем и са својим рођаком Ђорђијом Петровићем који је вице-претсједник Сената; тада се послужује чај, или пунш или неко друго пиће. Ако пак има ту странаца, онда се игра макао¹³⁾, и у тој игри учествује свако ко хоће како сенатор тако и перјаник и слуга. То се догодило и оне двије вечери које сам провео на Цетињу, али смо играли у границама умјерености и сјетили смо се инспектора за процјењивање Милазена који је поводом ове игре остао на Цетињу у успомени која може послужити за опомену.

Други дан

Тридесети март био је одређен за разгледање знаменитости на Цетињу и за обављање пословних разговора с Владиком. У једној, око сата хода дугачкој и петнаест минута хода широкој долини, налазе се колибе села на самом обронку брда која га опкољавају; ново

Орешковића од 21 децембра 1838 г. У друштву Орешковићевом Његош је напао Аустрију "непоштедно и очигледно непријатељски". Он је учио напамет стихове Виктора Ига из описа битке код Наварина којима је погрдно приказана Аустрија и идући по соби тамо амо рецитовао их је врло често као омљену изреку. (Задр. Државни архив, Служб. Намјесничтва за Далмацију 316 (6. Упис, 1826—1846).

Неко ће нам сигурно примјетити: па Његош је превао химну аустријском цару Фердинанду I-ме. Ми на ту примједбу одговарамо Његошевим писмом од 7 јула 1835 г., пућеном далматинском гувернеру Венделу Петеру фон Лишневбергу: "Високопревосходитељнијши Господине, како год што је вјечно славно и блажено памети мирољубиви Император Франц I-и својима поданима налагао да благо, кротко и дружевно поступају на граници с Црногорцима и како се Он овима вазда благонаклон показивао, и у сваком случају нужде им олакшава; тако сам увјерен, да ће и Његов, Његош достојан преемник Его Цесаро-Краљевско Величество, Фердинанд I-и правним начином у припаднују Црногораца своје родитељу сљедовати.

"Гитајући себе том благом надејом, низакс могао пропустити, да не изљнем у неколико, премда слаби, стихова чувства мое о ступленју на престол Аустријски Его Цесаро-Краљевскога Величества Фердинанда I, и молим покорњејше, да бид Ваше, Високопревосходитељство извољити предречено; овде прикључене стихове доставити Его Императорскому Величеству с изјављенијем мое к Њему гљубочајше преданости и покорности.

"С отменим високопочитајнем чест имаам себе назвати Вашегга Високопревосходитељства покорњејшиј слуга Владика Црногоркиа П. Петровић Његош".

(Задр. Државни архив 169 (6. Та. к. I/1. 2. 1835), и Д. Вуксан, Писма Петра Петровића Његоша, Београд, 1940, књ. I, стр. 198).

Из овога је писма јасно да Његош превао похваљну прјесму Фердинанду I да би задобио његову наклоност према црногорском народу.

¹³⁾ У "Биљарди" се и послје смрти Његошеве играо макао: Генерал Спраткировић износи у својем дјелу »Was ich erlebte«, Беч и Лајпциг, 1911, стр. 102, да је књаз Данило вољно страствено hazardну игру и да је с њим, што не хти, морао да игра макао («Danilo liebte leidenschaftlich die Hazardspiele, ich musste nolens volens mit ihm Makau spielen»).

сграђено Владичино пребивалиште¹⁴), са старим Манстиром који је близу поред њега, и са више гостионица, образује једну групу за себе. Нова зграда је на једном спрату са око 28 соба; чудноват је њен положај, јер је само њена страна са четири прозора окренута улици, док је њено лице са 28 прозора окренуто дворишту које је затворено једним зидом. У утлу према улици, на првом спрату, је билијарска соба, а поред ње је једна друга просторија са нужником у коју се мора ићи кроз билијарску собу. Кроз њу се долази и у Владичин стан који се састоји од двије мале собе; у првој се налазе (Владичин) писаћи сто и његов сандук са књигама, а у другој је његов кревет; оба-двје су, уосталом, пристојно, али не раскошно, уређене. У једној соби ове зграде станује Вуковић, у једној другој Владичин брат Пе-ро; у двије друге живи секретар Милаковић, а по осталима су смје-штени сенатори, по двојица заједно, и послуга. Билијарска је соба у-крашена свакојаким заплијењеним оружјем, затим простим кратким пушкама које су у Ријечи купљене, потом и са неколико врло добрих пушака Шрајберовог типа. Ту је један диван, а на столу пред истим на-лазе се »Echo français«, »Charivari«, »Сјевернаја пчела«, и загребач-ке »Илирске новине«; очекује се »Moniteur ottoman«¹⁵). Билијарска дворана је и дворана за рјешавање; она се читавога дана не испра-жњује; на тај начин Владика није скоро ни један тренутак сам.

У његовој спаваћој соби виси више заплијењеног оружја од веће вриједности међу којим се налази и оно које је прије двије године дана скинуто са гацког капетана Смаил-аге који је био мучки уби-јен¹⁶). У трофеје спада и један сандук који је богато опточен златом и који је бивша својина неког отменог убијеног Турчина. Овдје су ми показали и велики крст руске Свете Ане¹⁷) који је недавно дат Вла-дици, затим прстен са брилијантима који је (Владика) добио од краља саксонског, као и још више крстова, украшених драгим камењем међу којима је био и један који је покојни Владика добио од блаже-нопочившег цара Франца. Али сви ови адиђари далеко заостају, како у погледу вриједности, тако и у погледу израде, за оним крстом који

¹⁴) Упоредити ивици чланак "Његошева 'Биљарда'" ("Историски записи", јануар—март 1951 г.

¹⁵) Међу књигама које се чувају у Његошевој библиотеци у Државном музеју на Цетињу срећемо: »L' Echo Français« из 1843, 1844 и 1845, »Сјевер-ная пчела« из 1842, 1843, 1844 и 1845 г. (Д. Вуксан, Библиотека владике Рада, Цетиње и Црна Гора, 1927, стр. 216 и 217).

¹⁶) 4-ог новембра 1840 г. још су се увијек налазили у Морачи коњ и ору-жје убијеног Смаил-аге Ченгића. Његош је тражио од Дробњаска да му их упу-те на Цетиње, што је одмах и учињено. (»Che il Cavallo, le armi del massacrato Smail-Aga Cenghich tuttora si trova a Morača, she però il Vladica vole tutto a Zet-tine«) (Задар, Државни архив, Списак Намјештитва за Далмацију 249 (б. XIVа. Central Acten, 1840), (листо: Сарајево од 4 новембра 1840 Г. Ивачићу).

¹⁷) Када је јуна мјесеца 1841 г. повучена коначна граница између Аустрије и Црне Горе, један цар је одликовао Његоша одредом свете Ане I степена.

сам ја предао, а то су примијетили и Црногорци, међу њима и Владичин брат.¹⁸⁾

Стари Манастир, у коме је живио претходник садашњег Владике, сада је у врло трошном стању. Ту је стан вице-претсједника Сената Ђорђија Петровића, који не врши никакав утицај, перјаника и архимандрита који обавља службу пароха. Овдје је и штампарија која послје смрти првога штампара није три године никако радила и која је тек сад, захваљујући једноме нешто мало поученом Црногорцу, наново почела да животи. За школу се, која се исто тако била угасила, удешава сад у Манастиру једна просторија; Милаковић је недавно пронашао једног учитеља који добија од Владике плату од 500 форинти.

Архимандрит ме повео до Митрополитове цркве, једне биједне капеле, гдје се пред олтаром чува ковчег са посмртним остацима владике такозваног светог Петра. Детаљно су ми показани смежурана рука, ноге, доњи дио главе, а потом и различити прилози оних који су се излијечили од разноврсних болести помоћу чаробне силе овога свеца. Обичај је да се за свеца остави новац за успомену, али ја то нијесам урадио, пошто сам се плашио да би Владика могао у томе да види лицејерство или сатиру, јер сам увјерен да он, а и сам архимандрит који није Црногорац¹⁹⁾, исто толико вјерује чврсто у светињу покојног Владике колико и ја. — Приземни дио Манастира служи за стају за коње. Међу њима је најбољи и најљепши ђотат кога је Владика добио на поклон од травничког везира, затим долазе алат и вранац који су били Смаил-агини²⁰⁾, потом, исто тако заплијењени,

¹⁸⁾ 25 новембра 1846 г. јубавијектно је Карло фон Слук, вршилац дужности директора полиције у Трсту, грофа Франца Штајнтона да је Његош на свом путу преко Трста за Беч продао трговцу Сабату Бесу један крист с брилијантима, медаљонску иконуцу Богородице, украшену брилијантима и смарагдима, и још један крист на прстима, такође украшен брилијантима и еметистима, да би могао да купи жита за своје јадне Црногорце који су 1846 г. скапавали од глади зато што је била година неродна. (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 313 (б. VIIа. к. X/3. 4. 1846) "пр. 27. 9-бре. 1846. 3308/П."

Нешто слично нам јавља и В. М. Г. Медаковић: "А кад (Вушкина) стигне у Трст, ту остале неколико дана. Ту промијени половину оних новца, што са собом носаше у банке. Ту владика прода тај некривни брилијантни крист, кога му бјеше дарова' бесар бечки у знак спомена за омеђашење граница 1846 г. (sic!) наповајајући се, да му треба новца за куповање жита, јер је била глад у Црној Гори. Владика куповаше жита за Црногорце и даде наредбу при свом полазку Петру, да га раздјеље «бровињан» (П. П. Његош посљедњи ваташтајући владика црногорски, Нови Сад, 1882, стр. 124).

¹⁹⁾ Д-р Вилхелм Ебел саопштава у своме путопису »Zwölf Tage auf Montenegro«, 1842, I дио, стр. 125, да се архимандрит Четинског манастира звао Петроније и да је био мађарског поријекла.

²⁰⁾ И Медаковић нас обавјештава да је Његош добио на поклон два коња Смаил-аге Ченгића: "Новица скиде са Смаил-аге «брукје», узме му два коња, Брњаша и Гавранка, па то све преда владичи. Владика обдари лијело Новицу, учини га сенатором и дарује му један млин, Владика задари оба хата и «брукје Смаил-агине; ипшук, двана мата пушке и сабљу; а Смаил-ага сат шаврати "Новици" (П. П. Његош. . . . Нови Сад, 1882 стр. 94).

тврдоусти вранац који ми се био отео и одрио ме, послије тога неколико других коња слабије пасмине (*minorum gentium*). Њега и опрема свих ових животиња су врло рђаве, и чудновато је да се Владика, који тако много ужива у оружју и коњима, уопште не брине за бољу њихову његу и њихово дотјеривање. Пред Манастиром се налази на земљи неколико неупотребљивих топова које су с турских утврђења Служа и Жабљака донијели на Цетиње; ту су још један трофунгаш и једнофунгови топ који се употребљавају за паљбу.

Међу крчмама се налази једна која странца изненађује, пошто боље изгледа него нека локанда у Далмацији. У приземљу је каваџа у којој се љети прави и шербет; на горњем спрату су двије врло чисто намјештене собе са диванима, сандуцима, огледалима, пристојним креветима итд. Та кућа припада Ђорђију Петровићу, али њен гостионичар је столар Алексић који је прије дванаест година побјегао из Котора пошто се открило да је у Будви украо 130 шпанских дублона. Пред једном крчмом видио сам како раде два ковача оружја²¹); они су се ту настанили има више година. Најзад је овдје још и један магазин за жито из кога се давају зајмови сиромасима. Два слична магазина налазе се такође и у селу Ријечи на (Црнојевића) Ријечи која се улијева у Скадарско Језеро. Жито које Владика позајмљује кад је скупо, он добија у природи натраг кад је јевтино, али количина онога жита те се враћа мора достићи новчану вриједност коју је имало у своје вријеме оно позајмљено жито, и оно што се на овај начин више добије служи као покриће режијских трошкова. То су они магазини за жито на које Бокелји сбичавају да упру прстом кад су присиљени да подижу жито код зеленаша.

Једна одвратна супротност свему томе је кула која се налази на једној узвиштини изнад Манастира и која је украшена на коље набијеним турским главама²²). Са главе Смаил-агине била је најприје

²¹) И др Вилхелм Ебел видио је на Цетињу два ковача оружја. Они су били обучени више у турску него у црногорску вештину. Поред њих је било мноштво оружја које су им Црногорци били дали на поправку. Честим и опрезним надзорима чекати они су на њему израђивали сложене украсе. Посрне тог уљештавања обично назване албатаре турске добилјале су познату елеганцију и постајале су скупоцјенлије. Ебел је видио у ковачници на Цетињу и дјелнички богато позлаћене ручне пиштоља и ханчара, затим куцаке од пуцака који су били опточени сребром и украшени седефима и најзад пушчане цијеви, обложене месингом и тинкцем. (Др Вилхелм Ебел, *Zwölf Tage auf Montenegro*, Кенигсберг, 1842, I дио, стр. 44).

²²) 1835 г. издигао је Његош по врх Цетињског манастира познату "Табљу". Требао је да она послужи као утврђење за одбјану Владичине резиденције. Окруживши которски поглавар Габријел Иванић говорни у свом извјештају од 28 маја 1835 г. Губернијалском претседништву у Задру о подизању "Табље". По његовим изјављивањима у "Табљу" је пребавио вјеситици 24 стубара са једнако сердаром, све топове који су били на Цетињу и она два тона која су Црногорци

скинута кожа, и та се испуњена кожа још и сад — доста чудновато — чува у споменутом магазину за жито²³). Владика правда овај варварски обичај тиме што Турци исто то раде и јер би они, кад би Владика престао да врши одмазду, приписивали то његовом страху од европских хришћанских сила.

У то вријеме отели Турцима (Задрар, Државни архив, Списи Намјесничтва за Далмацију 179 (6. XIa. к. X/5, 1835) "пр. 3 Јулија 1835, 987/п".

Његош није довршио "Табљу", јер је касније увидио да она није погодна за одбрану Цетиња. Извјесно вријеме су Црногорци на њу нагицали отсјечено турске главе. Сам Његош је оштро осуђивао овај црногорски обичај, али ништа није могао против тога, јер су Турци навелико извели своје градове Мостар, Требиње и Травник главама најистакнутијих црногорских јунака. Свакако да Црногорци то нијесу можда равнодушно посматрали, него су се служили репресалијама, Његош је и поред свега тога жељео да тај обичај ишчезне из Црне Горе. Он је 1844 г. изјавио Енглезу Герднеру Вилкинсону да је у свако доба спреман да учине у својој земљи тај обичај који вређа људско достојанство под условом да то исто уради и херцеговачки везир Али-паша Ризванбеговић. Накредовањем племенитог и човјекољубивог Вилкинсона између Његоша и Али паше Ризванбеговића нестало је тај обичај у Црној Гори и Херцеговини (Sir J. Gardner Wilkinson, Dalmatia and Montenegro, Лондон, 1848, књ. II, стр. 74—87). Наравно да Црногорци нијесу одједанпут могли преслати да сијеску Турцима главе и да их доносе из Цетиње, јер и Турци нијесу одмах преклинули да сјечењем црногорских глава, али 1850 г. главе турске нијесу више нагицане на "Табљу". По изјавима њемачког путописаца Јохана Георга Кола Његош је 1850 г. вратио Турцима главу једног младог бегу коју су Црногорци били дошлећи на Цетиње, Његош је то вање пута радом («Er soll diess schon mehre Male gethan haben»). Он је, сем тога, већином поступао према турским заробљеницима племенито и благонаклоно само да би Турци постали човјечнији. Једном приликом су Црногорци уграбили младог сина једног турског бегу, у тринумфу су га довели Његошу из Цетиње. Његош их је похвалио, дао им је новач за заробљеника, а потом им је изјавио да он сад с њим може да ради шта хоће, затим је младог бегу добро учество и упутно препоручио његовом оцу (J. G. Kohl, Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro, Дрезден, 1851, I дјел; стр. 357). Он је за тај вештачки начин почет добити на поклон од оца младог бегу једног лијепог турског коња.

²³) У јесен 1840 г. попиоу је на Млетичку у Дробњацима Смаил-ага Ченгић. Његова глава одмах је донесена на Цетиње, с ње је скинута кожа која је тада испуњена памуком, а лубања је стављена поред лубање Махмуд-паше Булатлије. Том приликом је била на Цетињу велика свечаност. Његош тада није био у својој резиденцији него на Црнојевића Рибичи. Један калуђер из Никшића каже дошито му је глас о Смаил-агиној похибији. Од велике радости Његош је скрљо са својих груди крст са златним ланцем и поклонио му га је. («... che il Vladika non poteva convincersi per l'inesprimibile gioia che nutriva di veder reciso il capo all' Aga Cenghich; e quando fu convinto della verità, si tolse dal petto la croce col cordone d'oro regalandola al Calogero apportatore della per esso sì piú lieta e soddisfacente notizia»). (Задрар, Државни архив, Списи Намјесничтва за Далмацију, писмо Николе Бердара од 15 октобра 1840 г. Губернаторском претсједништву у Задру, 249 (6. XIVa. Central Acten. 1840) "пр. 24/40: 1840, 204/ц. п."

Ако би хммо само да осуђује Црногорце и Његоша зато што су тако поштували главу Смаил-аге Ченгића, нека се сетите да су се главе Јока и Стевана Петровића, брата и синовца владичина, осушиле на требињском граду, чиме су се Турци у истоколи Црне Горе квалифицирали. (Л. Томасовић, Мостар. II Петровић Његош као владичина, Цетиње, 1896, стр. 106).

Већ годину дана Владика кује од сребра медаље за храброст које нипошто нијесу рђаве. На једној њиховој страни види се двоглави орао са једним лавом у средини поља грба, на другој њиховој страни стоје ријечи, српским словима написане: вјера, слобода, за храброст (Glaube, Freiheit, für Tapferkeit), а испод тога су два укрштена мача. По Владичином причању, ту медаљу може добити само онај који офанзивно изврши против Турака неко јуначко дјело, дакле, не онај који се само врло храбро брани, а који не нанесе непријатељу никакву штету²⁴). Досад их је природно само мало раздијелено, и стога би било тешко доћи до једне помоћу новца, пошто Владика познаје све оне који су је добили и јер би се он по свој прилици увриједио кад се не би поштовало то одликовање. Ја сам га замолио да ми поклони једну за успомену; то је он одмах и учинио.

Рано у 8 сати Владика у билијарској соби пије кафу, а послје тога једну чашицу ракије; у 12 сати износи се на сто други доручак, а у 4 сата се ручава. Увече се пије за вријеме игре, као што је горе примијећено, чај, пунш или нешто слично. На Цетињу сам и ја тако живио два дана. Уопште, ни један Црногорац не једе с Владиком; изузетак чини стари сенатор и војвода из Бјелопалића поп Јован кад је баш на Цетињу. За истим столом једе с (Владиком) само Вуковић,

²⁴) Капетан Фридрих Орешковић говори у истом духу у свом опширном извјештају који је 10 јула 1840 г. послао далматинском гувернеру Јохану Турскимом, о ставу Црногораца према Турцима: "Све што сам овдје рекао о добрим намерама Владичицима и о заведеном покрету и безбједности, важи камо за унутрашњост Црне Горе и за аустријску границу. Сасвим је другачији однос Црногораца према Турцима, Црногорци их, као што је то увијек било, непрестано узнемирају, врше конакне препаде, а с времена на време предузимају и праве пљачкашке походе против њих; може се, шта више, рећи да је став Црногораца постао њиховим јединством и унутрашњости земље много снажнији и импозантнији него што је икада био".

Мање црногорске походе од 30 до 40 људи организују и предводе по Орешковићевим излагањима, поуздани Црногорци који су већ међу њима познати као смјели харамбаше. "Владика је ипак увијек о томе обавијештен и он послје извршеност похода добија опширан извјештај о покланутом успјеху. Већим потхватама рапковаке по могућности Владика лично, јер он све најтаљније познаје, а својим сенаторима и капетанима препушта само да они њима управљају и да их изводе. Владика гледа", тако даље извјештава Орешковић, "да сачува ово природно расположење према Турцима и да га по могућности још и појача. Сваки омиј који доведе на Цетиње једну турску главу, добија поклон и новцу; а ако је тај поклан окупчан с незагодама које су изискивале нарочиту храброст и одлучност, храбар човјек добија поврх тога још и сребрну медаљу. Владика је рекао једном Црногорцу из Мораче, који је стајао с Турцима у некој вези и који је био побјегао у Турску због неплаћања пореза на куће, али се касније с њим предао: "Ако хоћеш да вежиш за добра Црногорца, мораш се постарати да те омрзну Турци; мораш донијети турску главу; само на тај начин можеш исправити своју грешку." Послје неколико дана Црногорац је донио двије турске главе и стекао је (Владичину) наклоност... Уопште је став Црногораца према Турака у овоме предјелу сасвим чудоват да то човјек себи не може лако претставити; камо жене могу несвјетано да прелазе тамо и тамо границе; мушкарци напротив стоје недрестано један према другом тако-

пошто секретар Милаковић већ подуже времена добија храну у новцу ради своје веће удобности²⁵).

У подне је била приређена мала коњска трка са свим Владичиним коњима у којој је он лично узео живо учешће²⁶); послерије првога доручка прошетало сам се два сата до границе Ријечке Нахије. Док су код Цетиња и у читавој Катунској Нахији још сва поља покривена снијегом, дотле Ријечка и Црмничка Нахија показују прољеће које се види дуж морске обале.

Владика ми је за вријеме ручка предложио да се вратим преко Ријеке, Скадарског Језера и Црмнице. Овај сам предлог врло радо прихватио; али то је било упадљиво, јер ми је Вуковић мало прије био рекао да Владици не би било пријатно кад бих ударио овим путем зато што је у селу Ријечи настањен његов бивши повјерљиви управитељ двора поп Томо Давидовић који се сада налази под истрагом због крађе и због тога што је покушао да изврши убиство над Владиком. Томова жена и његови сродници могли би ме лако салетјети молбама да се за њ заузнем. Заиста је неколико његових пријатеља који живе на Цетињу намјеравало да ме замоли да се за њ zaloжим, али им је сердар Вулета убједљиво објаснио да се ја нипошто не бих мијешао у такву ствар и тако су они одустали од своје намјере. Можда је Вуковић утврдио Владикау са мојом аналогом изјавом на основу које је Владика тада донио свој предлог. Треба овдје примјетити да је дан касније послерије мога одласка нађен поп Томо на једном дрвету пред Манастиром објешен.

Рећи кад запетом пушком у руци; нарочито су у равнинама гдје је неизбјежна блиска веза, изложени највећој и најочигледнијој опасности; код тврђаве Спужа која је усред равнице, Црногорци су прирабили за се све тјелве докле може досегнути пушчаном зрно и обрађују их пред очима турских власника; Турци једино изводе понекад из тврђаве на црногорске раднике по један топ, али то волиште не дјелује на поједине растржкане људе; али ипак Турци често врше први напад, али бивају увијек с великим губитком одбијени; познат је резултат посљедњег крвавог сукоба који се догодио код Спужа у јуну мјесецу прошле године". (Залар. Државни архив, Списи Намјешништва за Датумацију 21 (б. Unica. Geheime Acten 1840—1841—1842) "бр. 15/7. 1840. 114/т. л."

И неки држни страни путописци називају, као и Орешковић, ове црногорске упале у касније турске провинције "пљачкашким походима". Кад се има у виду да су турски поданици непрестано узнемиравали Црногорце, упади на њихову територију, абдијали старце и дјецу и пљачкали њихову стоку, онда наравно ови црногорски потхвати проливу турских држављана нијесу ништа друго до "репресалије и посљедице скоро непрекидног ратовања између Турске и Црне Горе". Уосталом, зар би Црногорци били у стању да кроз вјекове сачувају своју самосталност да нијесу стално били у покрету!

²⁵) Упоредити овдје: В. М. Г. Медаковић, П. П. Његош посљедњи владајући владика црногорски, Нови Сад, 1882, стр. 174 ф. ф.

²⁶) Д-р Вилхелм Ебел видио је Његоша са дворским кавјетником Алек. гандром Владимировићем Чевкином како по Цетињском Пољу увјежбава јаканку вјештину (Д-р Вилхелм Ебел, Zwölf Tage auf Montenegro, Кенигсберг, 1842, I дио, стр. 125). Његош је, уосталом, био познат као извртан јаканч, Енглез Герднер Вилкинсон видио се могао видљивити његовој вјештини у јаканчу, а ни његовом коњу који га је с толиком лакоћом носио.

Тога дана сам имао с Владиком подужи разговор о различитим стварима које се тичу поштовања границе и спречавања незаконих дјела на аустријској области. Он се усипште показао веома вољан да с нама сарађује у споменуту сврху, а нарочито је обећао да ће прибавити поштовање добротском земљишту.

Трећи дан

31 марта кренули смо натраг. Сат прије поласка Владика ме изненадио кад ме је обавијестио да ће ме пратити до Црмнице; он је узео са собом четири сенатора, више перјаника и слуга. Било нас је свега око 30, а за вријеме путовања наш су број још постепено повећавали људи који су нам се придруживали. Прије него што смо напустили Цетиње, Владика је наредио да се поклони Вулети десет дуката, а сваком пандуру, као и ономе служитељу који је узет из Котора, по два дуката. Он ми је предао за успомену два пиштоља које је био купио, као што је Вуковић рекао, прије неколико времена за 68 талира.

Нешто на коњима, а нешто пјешнице, путовали смо кроз Ријечку Нахију до села Ријеке²⁷⁾ и пазара у њему који се налазе недалеко од извора ријеке истог имена. Пола сата хода прије тога села зауставили смо се на једној узвишици, са које се види Ријека, и једно гола сата гађали смо у нишан и за то вријеме пили смо ракију и јели

²⁷⁾ И у овом извјештају од 5 априла 1842 г. Губернијалном претседништву у Задрџу Грија приказује на сличан начин свој повратак у Котор: "Остао сам један дан на Цетињу који сам употребио за разговор с Владиком о питањима које су направили Црногорци од како је граница исправљена или за које се бар претпоставља да су их они учинили и за прикупљање неких политичких вјести које методично једним својим извјештејем стављам на високо знање (Земаљском претседништву). Владика ми је предложио да се повратим за Котор не преко Његуша него преко Паштровића кроз Ријечку и Црмничку Нахију. Као што је то природно, ја сам са много задовољства усвојио тај предлог, поглављито зато што ми се на тај начин пружала прилика да видим један велики и веома интересантни дио Црне Горе. Владика је исто хтио да ми још учакне личаст и да ме са својим пратиоцима отпрати до Црмнице. Прије него сам напустио Цетиње, јавно ми је сердар Вулета да је у име Владичално добио од једног сенатора поклон у златним дукатима, као и сваки од четири пандура, а и сваки слуга кога једно били узели са собом из Котора, по два дуката. Мени је Владика лично дао у руке два сребрна пиштоља који су позапакени и који су употребљени у тој земљи, с молбом да узмем исте за успомену на њ и за сјећање на Црну Гору. 31 марта рано у 9 сати, кренули смо. Владика је узео са собом четири сенатора, више перјаника, слуга и других људи. Тако се образовала поворка од 30 до 40 особа. За вријеме пута од осам сати хода скоро се стално пуцало из пушака. Најприје се путовало на коњима до села Ријеке, тада двјема брџама са по шест весала по ријеци истог имена, по Скодарском Језеру и по слиједи Црмници, најзад један сат пјешнице до села Бољевца где је само прекоћи код попа Јока Пламенца који се често заузимао за вријеме исправљања границе. Следећег дана сам се с њима опростио. Поздравити су ме пуцњавом из пушачија. Ја сам се вратио за Котор преко Паштровске Планине, одласке упућујем садашњи понатзни извјештај". (Задрџ. Државни архив, Списак Намјесничтва за Далмацију 269 (б. IXа, к. X/5, 1. 1842) "бр. 13/4, 1842, 869/лп."

хлеб са смоквама. У селу Ријечи смо остали око један сат док нијесу биле оспособљене двије барке са шест веслача у које смо се укрцали. Трочасовна возња по Ријечи и двочасовна возња по Скадарском Језеру и ријечи Црмници биле су врло пријатне, и Владика је био читавога дана добро расположен; још га никад таквога нијесам видио. Час би наредио да се барке такмиче, час да се опали плотун, час да се гађа у разне нишане; било је два пута поздрављено из свих пушака и једно јато лабудова у коме их је било око 30, али без успјеха. Постепено су се појављивали пред нашим погледима више црногорских села, многи магацини за сушење скоранаца, који се овдје хватају у великој количини, турско утврђење Жабљак, острво Врањина које су Црногорци освојили прије мало година и на коме они сад живе, стијена Лесендро на коју су постављени четири Црногорца као чувари који су нас поздравили пуцањом из једног малог топа, најзад лијепа црмничка равница и једна усамљена кућа на Виру гдје је и црмнички пазар. За вријеме возње срели смо двије барке с Турцима који су, зато што је било прије неколико дана закључено примирје, носили на пазар за Ријеку дуван, прах и друге предмете и које је Владика осоколио да се живо баве трговином, да буду сасвим без брига и да се чврсто ослоне на задату вјеру. Врло често смо добро накретали боце с ракијом; Владика је стално пио у моје здравље. Ја сам у току тога дана више ракије попио него што ћу, по свој прилици, попити у току идућих десет година. Одједанпут ме Владика обухватио рукама и искрено ме упитао кад ћемо се опет видјети. Помислио је да ипак није све у Црној Гори рђаво и да слобода, у којој човек ужива, надокнађује многе оскудице. Поводом тих ријечи помислио сам на вука у шуми који је додуше веома слободан, али који је и поред тога врло мало ситуран. У даљем разговору ми је рекао каква би то радост била кад би се могло поћи у Цариград. Тесар аустријски треба само да пружи новац и муницију, а он ће ставити на располагање све своје људе.

Код Вира смо изишли на копно; (ту) је почело поновно гађање у нишан које је трајало отприлике један сат. Уопште је овога дана потрошено праха и олова значајна количина. Требало је преноћити у селу Бољевићима код познатог Јока Пламенца. Тамо смо дошли предвече под вођством сердара Пламенца који нам је до Вира изишао у сусрет; и окупили смо се на једном округлом гувну за вршење жита да бисмо опет јели смокве и хлеб и пили ракију. Због православнога поста били смо се читавога дана ограничили на ову мршаву храну. За вечеру смо само ја, Вулета и Вуковић имали преимућство да једемо печење које смо били понијели са Цетиња, док се Владика, као и обично, морао задовољити пирнчом, пасуљом и салатом. Прије вечере посједали смо у кухињи око ватре и послушкивали једнога пјевача који је своје пјесме пратио гуслама; тада је Владика предложио да сваки нешто отсвира на том инструменту; то је требало да

урадимо и он и ја; моје паганинско свирање на једној жици и подражавање пјесми о Марку Краљевићу изазвали су не незнатну веселост, и Владика је рекао да не би никад повјеровао да могу да будем тако весео; уосталом, он је направио филозофску примједбу да је права животна филозофија у томе да се човјек прилагоди приликама; то сам ја у мислима просто објаснио да човјек с вуковима научи да завија.

Послије вечере постављен је сто поред ватре и до један сат после је поноћи играли смо макао; том приликом сам срећно надокнадио губитке из прошлих дана. Потом смо још испразнили једну боцу шампањца коју смо били донијели с Цетиња и у два сата смо пошли на спавање. Кућа Пламенчева се истиче у Црној Гори, јер у приземљу има једну засебну собу, затим једну на првом спрату, а усто још и неку врсту собе на тавану. У тој посљедњој сам спавао сасвим сам, и кад сам рано ујутро тачно прегледао своје рубље, честитао сам самоме себи зато што нијесам угледао никакву живу гамад.

Код попа Јока сам нашао аустријскога оптуженика, сина његове сестре и добро познатог паштровског брбљивца још са избраног суда Митра Греговића. Овај момак убио је прије мјесец дана једног другог Паштровићанина и тада је побјегао своме ујаку у Црну Гору. Сердар Вулета је чуо, а да га нијесу примијетили, како је Владика оштро прекорио попа Јока зато што држи у властитој кући једног аустријског оптуженика, он је рекао да тако нешто није могао да повјерује и да је требало да Пламенац узме овога момка за уши и да га избаци из куће, па да се радило и о његовом брату. И ја сам попу Јоку учинио схватљивим да рђаво стоји њему, који је стално хтио да показује тако много привржености аустријској влади, што прима под свој кров једног оптуженика. Митар Греговић, кога сам доцније видио у Будви, обећао ми је да ће ускоро довести драговољно на суд свога сина.

Четврти дан

1 априла опростио сам се и упутио се са својом пратњом у друштву трију Црногораца преко Буковичне Скале, Паштровске Планине и Новог Села за Кастел Ластву; тамо сам стигао после подне. На Црнгорце је учинила утисак пратња коју ми је Владика био дао; куд сам год пролазио, хтјели су ме почастити ракијом; један другом је имао обичај да каже: »Ови ћесарови људи морају бити велике личности, јер их је Владика пратио«. Кад сам прошао црмничку равницу, понудио се један Црногорац да на леђима пренесе моје пандуре преко неколико поплавлених мјеста и само смо га с муком могли присилити да за то узме малу награду. Као што је он рекао, Владика му не би опростио кад би нешто примио. Стари пријатељ, поп Јоко, је, уосталом, узео за спавање, без икаква зазирања, 1 златни дукат. Пут за Буковичну Скалу је врло заморан; уопште су сви путеви по Црмници у врло рђавом стању. Владика ми је рекао да ове године намјерава да

изради један добар пут по коме се може јакати од пазара у Виру кроз ову Нахију па до Утрга према аустријској граници код Гомиле. — Ја сам прошао поред неколико такозваних трпеза (столови); то су већи каменови који су у облику паралелограма један поред другог постављени на земљу на које сједају сви они које приликом погребаштва породица умрлог. Број камења показује број присутних; видио сам да их има понекад више од 500; то проузрокује знатан издатак, иако немају обичај да послужују месо, него само рибу, сир, хљеб, вино и ракију.

Кад сам стигао у предјеле Иаштровске Планине, рекао сам Црној Гори можда заувјек збогом; послје подне ушао сам уз плотун пушака својих дандура у стари главни квартал Кастил-Ластве; због бурног времена, које је баш било наступило, нијесам два дана могао да наставим пут за Котор.

Котор, 7 априла 1842.

Грија.